

Олена Невельська-Гордєєва

к. філос. н., доцент, доцент кафедри філософії
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

ІГРОВА СУТНІСТЬ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

З кінця ХХ століття спостерігається зростання популярності жанру альтернативної історії. Термін «альтернативна реальність» поширюється: під альтернативною реальністю можуть розумітися різні за змістом категорії. Від утопії, фентезі, будь-якої фантастики до альтернативної історії (реальності, яка могла б існувати, якби історія під впливом деякої події або збігу обставин пішла б іншим шляхом), і до альтернативної реальності як такого метафізичного простору, який створюють персонажі художнього роману або фільму, щоб знайти один одного, вийшовши зі своєї реальності, можливо, після смерті або уві сні. Те спільне, що сьогодні об'єднує поняття в один термін – «альтернативна реальність» – це концепт того, чого немає в навколишній об'єктивній реальності. До альтернативної

реальності можна віднести також комп'ютерні ігри, символічну реальність, міфологічну свідомість, fake news (фейкові новини), окремі маніпулятивні техніки, а також – замовчування значних фактів.

Мета дослідження – висвітлити сутність альтернативної реальності, з'ясувати межі її існування, розглянути fake news як прояв цього явища. Об'єктом дослідження виступають сучасні світоглядні тенденції, які є у засобах масової інформації. Фейкова інформація як явище виступає предметом дослідження.

Актуальність досліджуваного дослідження пов'язана з поширенням фейкових новин у засоби масової інформації (ЗМІ), що є наслідком процесу зміни світогляду у суспільстві, в якому істина перестає бути єдиним гармонійним цілим.

Фейки різноманітні, вони зустрічаються у наукових дослідженнях, у медичних діагнозах, у лікувальних процедурах, у газетних новинах, в інтернет-виданнях, що є наслідком заперечення існування абсолютної істини. Фейк – це спеціально створена новина, подія чи журналістський матеріал, що містить хибну або спотворену інформацію, яка може дискримінувати певну людину або групу осіб у очах аудиторії [1]. Спроба роз'єднати дезінформацію та фейк не вдалася [2, с. 281]. Погляд на дезінформацію як спосіб психологічного впливу, який полягає в поданні інформації, що вводить в оману споживача цієї інформації та створює викривлену реальність, а на фейк як навмисне перекручення фактів, аби викликати позитивні емоції, сміх – не знайшов підтримки [2, с. 282]. Фейк тісно пов'язаний з дезінформацією, бо й перше, й друге вводить в оману шляхом надання хибної інформації. Термін «fake news» трактує як повністю або частково вигадана інформація про суспільні події, явища, певних осіб, яка подається у ЗМІ під виглядом справжніх журналістських матеріалів. Вікіпедія визначає це поняття як підробку або імітацію новин (маніпулятивне спотворення фактів; розповсюдження дезінформації), яку створено з ігноруванням редакційних норм, правил, процесів, прийнятих у ЗМІ для забезпечення відповідності, та яка не витримує жодних, навіть поверхневих, перевірок на реальність, але, незважаючи на це, має потужний вплив на людську свідомість [3]. М. О. Кіца вважає, що трактувати фейк як синонім до поняття «неправдива інформація» некоректно, бо фейк передбачає навмисне перекручення, вигадкування, дезінформування, а неправдива інформація може бути подана у ЗМІ випадково — через халатність журналістів, неуважність [2, с. 282].

За методом поширення фейки діляться на масмедійні фейки, які створюють спеціально для ЗМІ і через них поширюються, та мережеві чутки, коли вигадки поширюються соціальними мережами [4, с. 547]. За формою фейки поділяються на фотофейки, відеофейки та фейковий

журналістський матеріал – фейкові статті у ЗМІ [5, С. 186]. Фейки можуть бути спрямовані проти одного людини, проти групи осіб, проти певного регіону чи області, і навіть держави та нації [6]. Цілі створення fake news різноманітні: забезпечення популярності особистості, групи, проекту, організації, твору, чи, навпаки, дискредитація особистості, групи, проекту, організації, твору.

«Fake news» є сферою мрій, фантазій, вигадки [7, С. 88]. Один із найстаріших словників англійської мови Collins визначає "fake news" як "хибну, часто сенсаційну інформацію, яка поширюється під виглядом повідомлень новин [8]. Словосполучення «fake news» останні роки стало популярним терміном у журналістських публікаціях, настільки популярним, що Collins визнав цей термін виразом 2017 [8; 9, с. 38]. Широке поширення fake news в медіопросторі свідчить про те, що фальшиві новини викликають значно більшу зацікавленість і відгук в аудиторії, ніж реальні події [1].

Спочатку слово "фейк" в англійській мові вживалося як сленгове й використовувалося в кримінальному середовищі для опису виробництва чогось фальшивого – грошей чи документів. Коли зросла тенденція до появи великої кількості неправдивих повідомлень та новин у ЗМІ термін «фейкові новини» перейшов у соціальний та політичний лексикон і в даний час фахівці з медіа пропонують різні класифікації фейків (наприклад, [5, с. 185–186]). Фейкові новини стали настільки звичайними, що навіть вводиться термін «паражурналістика фейкових новин» [3].

Соціологічні дослідження показують, що у 2017 р. порівняно з 2016 р. частота використання цього поняття зросла на 365% [8]. Виходячи з даних Google Trends у 2018 році інтерес користувачів інтернету до терміну "фейк ньюс" збільшився ще більше, ніж у попередньому році [10].

Сьогодні під фейком мають на увазі фальсифікацію, підробку, ситуацію, коли одне видається за щось інше: fake – це фальшивка, липа, підробка, шахрайство [11, с.109]. При використанні fake як дієслова, слово «фейк» виступає як дія – шахрайствувати, обжулювати, прикидатися, підробляти, фальсифікувати, прикидатися, фабрикувати тощо.

Фейкові новини можна визначити як інформаційний продукт, у складі якого частково чи повністю відсутня правдива інформація [12, с. 185]. Ряд журналістів розглядає термін «фейкові новини» як синонім поняття «газетна качка», проте якщо газетні качки поширювалися в жовтій пресі як скандальна інформація, то фейкові новини з'являються в сучасних респектабельних ЗМІ [13, с. 214]. Інші журналісти схильні стверджувати, що фейк, не є "качкою" чи хибною новиною, як відомі раніше «газетні качки»; сучасний "фейк ньюс" не просто брехня, це – брехня, яка є правдою для певної субкультури, це інша реальність, у яку вірять [12, с. 185].

Фейкові новини розглядаються як створення паралельної реальності, як фантазія, що схоже хибної інформації, спотвореної, неправдивої свідомості, пов'язаної зі зміною світогляду в суспільстві, у якому істина перестала бути єдиним гармонійним цілим [12, с. 187]. Фейки різноманітні, вони зустрічаються у наукових дослідженнях, у медичних діагнозах, у лікувальних процедурах, у газетних новинах, в інтернет-виданнях. На законодавчому рівні уряди змушені вживати заходів, проте медіаресурси негативно ставляться до законодавчим ініціативам обмежити поширення "фейк-ньос". Цей факт свідчить про істотну зміну світогляду у суспільстві, що є наслідком заперечення існування абсолютної істини.

Традиційно людство вірило в абсолютну істину, її існування. Наукова діяльність була пов'язана з пошуком абсолютної істини. «В основі слова «університет» лежить концепція єдності істини, яка «одна багато в чому», – стверджують М.Гайслер і П.Боккіно [14, с. 31], тобто абсолютна істина вивчалася різними науками. Вчені вважають, що університет є єдністю (unity) у різноманітності (diversity), тобто. university: «Таке ставлення до істини було засноване на абсолютах, однак у постмодерністський період подібний спосіб думок не популярний, і університет перетворився на плюраверситет. Різноманітність перетворилася на плюралізм, і істина перестала бути єдиним гармонійним цілим, яке шукали та відкривали серед безлічі поглядів на світ. Тепер вважають, що віра в таку істину схожа на наукову ересь» [14, с.31]. Відхід від пошуку істини був неодноразовим, процес йшов поступово. Уникнення пошуку істини є односпрямований об'єктивний процес, в основі його лежать світоглядні зміни, які переважають у соціумі, і, як наслідок, – присвоєння людиною відповідних поглядів, під які вибудовуються особистісні світоглядні структури [12, с. 184]. Таким чином, альтернативна реальність відбиває факт світоглядних змін у суспільстві.

Для привернення уваги до фейкових наукових досліджень, група англійських вчених поставили експеримент: протягом року вони писали статті, у яких висвітлювали неіснуючі дослідження [15]. Джеймс Ліндсі, Хелен Плакроуз і Пітер Богоссян зізналися, що протягом року з серпня 2017 р. по серпень 2018 р. навмисно писали «цілком безглузді і навіть відверто абсурдні наукові статті у різних галузях соціальних наук, щоб довести: ідеологія у цій сфері давно взяла гору над здоровим глуздом» [15]. Автори використовували вигадані імена, проте фейкові статті успішно проходили рецензування у наукових журналах. А одна з найбільш абсурдних статей була відзначена спеціальною нагородою. З 20 написаних псевдонаукових робіт щонайменше сім були відрецензовані провідними вченими та прийняті до публікації. "Щонайменше сім" – бо ще сім статей перебували

на етапі розгляду та рецензування в той момент, коли вчені повідомили про проведеному експерименті.

«Наука ставить за мету встановити істину, наполягають автори, але в галузі соціальних досліджень істина вже давно мало кого цікавить» [15]. Проте саме викривальну діяльність англійських вчених ЗМІ називають неетичною. Журналісти не проти самих фейків, але жорстко проти їхніх викриттів.

Фізик Алан Сокал був попередником свідомих наукових фальсифікацій з метою подальшого їх викриття. У 1996 році він написавши статтю «Порушуючи кордони: до питання про трансформативну герменевтику квантової гравітації», перевантажену як науковою термінологією, так і посиланнями на постмодерністські концепції, але по суті науково безглузду. Хоча рецензенти й визнали статтю дебютантською, проте її надрукували в журналі Social Text Університету Дьюка. Коли Сокал вирішив розкрити свою містифікацію, то йому довелося це робити на сторінках іншого журналу, Lingua Franca, оскільки Social Text відмовився спростовувати публікацію на своїх сторінках [14]. Алан Сокал зіграв у науку, продемонструвавши, що науковий фейк можливий. Пізніше Сокала у співавторстві із Жаном Брікмоном написали книгу «Інтелектуальні хитрощі».

Подібні ігрові експерименти з псевдонауковими публікаціями проведені й в нашої країні. В українські наукові журнали були надіслані фейкові статті за авторством жінки, яка немовби працює інституті, назва якого була вигадана. Статті були розіслані під псевдонімом Крутієнко Анастасія Василівна. Спочатку установою, в якій начебто працює авторка, було позначено вигаданий Крижопільський державний педагогічний університет, але потім, щоб уникнути підозри, місце роботи було змінено на також неіснуючий Міжнародний інститут інноваційного розвитку, місцем розташування якого було позначено Київ. Втім, побоювання були даремними, бо два наукових журнали опублікували статтю, де в даних було вказано саме Крижопільський університет. Харківський науковий журнал, який отримав псевдонаукову статтю, розпізнав фейк та включився в гру. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна зверстав фейковий варіант журналу із цією статтею [14]. Ігрова діяльність не має меж. Поле ігрових можливостей може зростати у геометричній прогресії. Гра відкриває нові можливості. Включаючись у гру редколегія журналу перейшла на новий рівень: гру другого порядку – ігровий тролінг. «Вісник ХНУ ім. В. Каразіна. Серія: Філософія. Філософські перипетії» повідомив про прийняття статті до друку, дочекався оплати публікації, після чого невідома авторка отримала веб-макет фейкового номеру журналу зі своєю «публікацією» [14].

В інтернет мережі з'являються фейкові сайти, що публікують фейкові новини. Наприклад, фейкова інтернет-сторінка Guardian повторювала візуальне оформлення сайту британської газети Guardian, однак її адреса відрізнялася від URL справжнього сайту лише однією літерою – латинська "i" була замінена на букву "l", яка використовується у турецькому алфавіті [12, с. 190].

Явище стало настільки поширеним, що уряди змушені вживати заходів. Так, у Німеччині у жовтні 2017 р. набрав чинності закон про накладення штрафу на соціальні мережі за систематичне порушення правила несвочасного видалення фейкових новин або повідомлень, що розпалюють ненависть. Виносити рішення щодо спірних ситуацій буде спеціальний орган, створений Міністерство юстиції. Національна асамблея Франції в липні 2018 року схвалила законопроект про боротьбу з "фейковими" новинами". Фейком вирішили вважати будь-яке неточне або хибне твердження та звинувачення незалежно від контексту.

Реакція ЗМІ цих країн вкрай негативна, вони висловлюють занепокоєння, що такі закони обмежать свободу слова. Законодавчу ініціативу ЗМІ називають «законом про цензуру». Цей факт свідчить про суттєву зміну світогляду в суспільстві, що є наслідком заперечення існування абсолютної істини. Fake news – це альтернативна реальність, в якій є зацікавленість. Ця сутнісна природа fake news зв'язкова не просто з брехнею, дезінформацією, маніпуляціями, боротьба з якими має певну мотивацію. Сутність фейкових новин визначається ігровою природою цього явища. Саме ігровий зміст і дозволяє вірити фейковій інформації як реальній, що існує в альтернативній реальності.

Ігрова діяльність властива людині поряд із трудовою, навчальною, пізнавальною, комунікативною діяльностями. Психологи встановили наявність ігрової сутності особистості. Людина граюча розглядалася і в культурологічному, й у індивідуально-психологічному, й у соціальному аспектах.

Для реалізації гри особистість розділяє плани необхідного, належного та можливого. Якщо дитячі ігри поділяються на: предметні (гра з предметами та освоєння їх функціональних значень), рольові (гра, в процесі якої дитина приймає на себе певні ролі, відтворює стереотипи поведінки), ігри за правилами (де встановлюються певні вимоги та умови, яким дитина повинна підкорити свою поведінку), то всі перелічені ігри виступають для дитини тренуванням у оволодінні значеннями речей та явищ, закріпленими в мовою. Але, якщо при грі відбувається поділ на необхідне, належне та можливе, то fake news, навпаки, поєднує ці три моменти.

Існує така класифікація ігор: game як гра за суворо встановленими правилами; play як дитяча гра, імпровізація, де по ходу гри правила можуть безболісно змінюватися; і performance як гра собою, своєрідний спектакль.

Онтологія fake news лежить у природі play – це гра без правил, імпровізація, що дозволяє будь-які зміни, у цю гру вірять як у життя. І вона передбачає особливе життя усередині гри. Без віри учасників гри в ігрову реальність play існувати не може.

Звідси і негативне ставлення представників ЗМІ до законодавчих ініціатив, спрямованих на боротьбу з фейками, та прихильне ставлення до fake news серед масмедійної аудиторії, та реальне життя особистості в альтернативній реальності. Ігрова природа fake news логічно пояснює всю групу феноменів, пов'язаних із існуванням цього явища, як наслідків, які з його сутності.

Розуміння ігрової природи фейкових новин дозволяє пояснити супутні цьому феномену явища: негативне ставлення представників ЗМІ до законодавчих ініціатив, спрямованих на боротьбу з фейками, прихильне ставлення до fake news серед масмедійної аудиторії, особистісне перебування у альтернативній реальності.

Таким чином, ігрова діяльність людини поширюється на мас-медіа, що дозволяє останнім пропонувати різні види ігрових продуктів, одним із яких є fake news.

С

писок використаних джерел:

1. Невельська-Гордєєва О., Нечитайло В. Феномен «fake news» в контексті забезпечення інформаційної безпеки держави. *"Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого". Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 2022. 1(52). С.123-135.*
2. Кіца М. О. Фейкова інформація в українських соціальних медіа: поняття, види, вплив на аудиторію. *Наукові записки Української академії друкарства, 2016. Випуск 1. С. 281–287.*
3. Фейкові новини [Електронний ресурс]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B5%D0%B9%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8 (дата звернення: 30.03.2023).
4. Рябоконт О. Маніпуляції масовою свідомістю в політичному сегменті соціальних мереж. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2012. Вип. 33. С. 543–553.*
5. Мудра І. Поняття „фейк” та його види у ЗМІ. Теле- та радіожурналістика. 2016. Вип. 15. С. 184–188.
6. Funke D., Here's why fighting fake news is harder on WhatsApp than on Facebook. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.poynter.org/fact->

[checking/2017/here%C2%92s-why-fighting-fake-news-is-harder-on-whatsapp-than-on-facebook/](#) (дата звернення: 30.03.2023).

7. Саприкін О.А. Фейк як інструмент інформаційної війни проти України. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2016. № 1. С. 87–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2016_1_15 (дата звернення 17.09.2022).

8. Словарь Collins признал "фейковые новости" выражением года [Електронний ресурс]. URL:

<https://www.bbc.com/russian/news-41842687> (дата звернення: 10.01.2023).

9. Приходькіна Н.О. Медіаосвіта учнів у шкільництві англомовних країн : монографія. Київ; Тернопіль: Крок, 2020. 412 с.

10. Silverman Craig This Analysis Shows How Viral Fake Election News Stories Outperformed Real News On Facebook. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.buzzfeednews.com/article/craigsilverman/viral-fake-election-news-outperformed-real-news-on-facebook> (дата звернення: 09.03.2023).

11. Черниш Р. Ф. Фейк як один із інструментів негативного впливу на національну безпеку України в умовах ведення гібридної війни. *Часопис Київського університету права*. 2019, №2. С. 109-114.

12. Nevelska-Hordieieva O., Melikhova Y., Sliusarenko T. Playing essence of human thinking: philosophical and cultural aspects. *Revista de filosofía*, Vol. 39, № 100, 1, 2022. P. 183-194.

13. Верескля М. Р. Фейки як основні елементи «інформаційної війни» в реаліях сьогодення. *Менеджмент і безпека в умовах війни: теоретичні та прикладні аспекти: матеріали-науково-практичної інтернет-конференції (м. Львів, 13 травня 2022 року)*. Львів : ЛьвДУВС, 2022. с.214-216.

14. Гайслер Н., Боккіно П. Непоколєбимые основания. Симферополь: ХНАЦ, 2003. 399 с.

15. Воронін М. Науковий скандал року: вчені писали фейк-дослідження, щоб викрити лженауку [Електронний ресурс]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45754024> (дата звернення: 30.03.2023).

14. Кругльак М. Чи можуть українські та міжнародні журнали надрукувати статтю з нісенітницями? Результати експерименту. [Електронний ресурс].

URL: [http://false-](http://false-science.ucoz.ua/news/nadrukovana_stattja_z_nisenitnicjami_rezultati_eksperimentu/2019-09-21-75)

[science.ucoz.ua/news/nadrukovana_stattja_z_nisenitnicjami_rezultati_eksperimentu/2019-09-21-75](http://false-science.ucoz.ua/news/nadrukovana_stattja_z_nisenitnicjami_rezultati_eksperimentu/2019-09-21-75) (дата звернення: 31.03.2023).

Анотація

Альтернативна реальність – це те, чого немає в навколишній об'єктивній реальності. Фейк – це спеціально створена новина, подія чи журналістський матеріал, що містить хибну або спотворену інформацію. Fake news мають ігрову природу. ігрова діяльність людини поширюється на мас-медіа, що дозволяє останнім пропонувати різні види ігрових продуктів,

одним із яких є fake news. Розуміння ігрової природи фейкових новин дозволяє пояснити супутні цьому феномену явища: негативне ставлення представників ЗМІ до законодавчих ініціатив, спрямованих на боротьбу з фейками, прихильне ставлення до fake news серед масмедійної аудиторії, особистісне перебування у альтернативній реальності.

Ключові слова: fake news, засоби масової інформації, альтернативна реальність, гра, істина.

Summary

Alternative reality is those that are not in the surrounding objective reality. A fake is a specially created news, event or journalistic material that contains false or distorted information. Fake news has a game nature. the gaming activity of a person extends to the mass media, which allows the latter to offer various types of gaming products, one of which is fake news. Understanding the playful nature of fake news makes it possible to explain the phenomena accompanying this phenomenon: the negative attitude of media representatives to legislative initiatives aimed at combating fakes, the favorable attitude towards fake news among the mass media audience, and personal stay in an alternative reality.

Keywords: fake news, mass media, alternative reality, game, truth.